

Marek Mariusz Tytko

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

STEFANA SZUMANA AKSJOLOGICZNA KONCEPCJA
PEDAGOGIKI KULTURY.
Z BADAŃ NAD SZUMANOWSKĄ TEORIĄ
EDUKACYJNO-ARTYSTYCZNĄ

Stefan Szuman (1889–1972)¹ był jednym z twórców pedagogiki kultury, a w jej ramach stworzył polską koncepcję wychowania przez sztukę (wychowania estetycznego), w tym także wychowania przez wartości plastyki. Szumanowska koncepcja wychowania przez sztukę² jest z gruntu aksjologiczna i przynależy w istocie do aksjologicznego sposobu ujmowania rzeczywistości wychowawczej. Szuman był w swojej oryginalnej koncepcji wychowania przez sztukę – pedagogiem aksjologicznie zorientowanym. Jego teoria wychowania człowieka przez wartości sztuki należy integralnie do (podbudowanej aksjologicznie) pedagogiki kultury. Wobec faktu nieobecności Szumana w słownikach, encyklopediach czy akademickich podręcznikach pedagogicznych (pod hasłem: „pedagogika kultury”), Należy wyeksponować postać Szumana jako pedagoga kultury. Jak dotąd w literaturze przedmiotu – nie było pracy na temat Szumanowskiej koncepcji wychowania przez sztukę.

---

¹ Por. M. M. Tytko, *Ilustracja książkowa dla dzieci i młodzieży w ujęciu Stefana Szumana. Jej aktualność w epoce multimediów*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Abstrakty. III Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny*, red. J. Gnitecki, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Poznań 1998, s. 214–215; Tenże, *Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne*, [w:] *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna teoria wychowania*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, Varia CCCXCV, s. 263–268, przyp.; Tenże, *Bibliografia prac Stefana Szumana*, [w:] *Myśl pedagogiczna przetomiu wieków (Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 26–27 września 2000 r. z okazji Jubileuszu 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej i Rocznicy 75-lecia utworzenia Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim)*, red. T. Aleksander, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001, s. 377–401; Tenże, *Stefana Szumana pedagogika kultury (próba syntezy)*, [w:] *Pedagogika kultury – wychowanie do wyboru wartości*, red. B. Żurkowski, wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003, s. 97–104, bibl., przyp.

² Por. M. M. Tytko, *Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę*, Kraków 2006, mnps, [praca doktorska, Zakład Pedagogiki Kultury, Instytut Pedagogiki UJ, 2007].

Nie było dotąd żadnej monografii traktującej o wymienionej koncepcji, a tym bardziej – brakowało opracowania tejże koncepcji w aksjologicznym aspekcie wyżej wymienionej dziedziny pedagogiki.

Warto zaznaczyć, że zasadniczo sam termin **wychowanie przez sztukę** nie jest wcale, jak dotąd sądzono, autorstwa Herberta Reada (*Education through Art*, 1943), ale pochodzi z obszaru języka niemieckiego. Już przed I wojną światową był to termin używany w Niemczech np. przez teoretyka pedagogiki – Ernsta Webera. W dziele pt. *Kunsterziehung und Erziehungskunst (Wychowanie przez sztukę i sztuka wychowania)* Ernst Weber rozwinął swoją teorię wychowania przez sztukę i teorię sztuki wychowania, którą wcześniej już fragmentarycznie omawiał w swoim dziele poświęconym wychowawczej roli rysunku pt. *Zeichnerische Gestaltung und Bildungsarbeit (Ukształtowanie rysunkowe i praca formacyjna)*, wydanym w Langensalzy u Hartkampa. Tak więc przejście od teorii rysunku dziecka do teorii wychowania przez sztukę dokonało się już na początku XX wieku na gruncie pedagogiki niemieckiej, gdzie szczególny wkład miała np. tzw. szkoła lipska (około 1900 roku). Bezspornie należy tu wskazać Alfreda Lichtwarka jako tego, który połączył na przełomie XIX i XX wieku w pedagogice tzw. wychowanie estetyczne (rozumiane szerzej niż samo „wychowanie przez sztukę”) z ujęciem personalistycznym (osobowym), jednak wtedy nie doszło jeszcze do wypracowania ujęcia aksjologicznego, tak charakterystycznego dla pedagogiki kultury.

Z powyższego powodu znaczenie Szumanowskiej koncepcji wychowania przez sztukę, rozumianej aksjologicznie na gruncie pedagogiki kultury, jest tak istotne i ważne (jego teoria jest uniwersalna, nadal aktualna, także w zakresie wychowania plastycznego i muzycznego, tj. w edukacji artystycznej). Szumanowska, aksjologiczna, personalistyczna, realistyczna (tzn. oparta na realistycznej obserwacji, *a posteriori*) koncepcja wychowania człowieka przez wartości sztuki jest teorią adekwatną, oryginalną, nowatorską, zachowującą generalnie nadal swoją aktualność oraz idącą w syntezie poszczególnych wątków o wiele dalej, niż np. niemiecka pedagogika z przełomu XIX i XX wieku. Różni się ona od redukcjonistycznej koncepcji Reada. Wpisanie Szumanowskiej koncepcji wychowania przez sztukę w aksjologiczny nurt pedagogiki kultury pozwala na pełniejsze odczytanie istoty samego zagadnienia, a nadto przyczynia się do pogłębienia refleksji nad omawianym tu problemem pedagogicznym. O adekwatności ustaleń w Szumanowskiej koncepcji wychowawczej decyduje przyjęta przez tegoż krakowskiego uczonego metodologia badawcza, a także przyjęta przez niego, realistyczna i aposterioryczna filozofia licząca się z obserwowaną rzeczywistością kulturową (rzeczywistością ludzką), także w zakresie plastyki (np. rozwoju rysunku dziecka). Szuman w swojej koncepcji starał się nie wychodzić poza ramy realizmu, nie można mu zarzucić idealizmu (tzn. idealizmu rozumianego w sensie filozoficznym). Szumanowska koncepcja

wychowania przez sztukę, wpisana w aksjologiczną pedagogikę kultury, zachowuje swoją aktualność i uniwersalność na gruncie cywilizacji europejskiej (gdzie np. w rysunku, malarstwie – obraz figury ludzkiej i zwierząt funkcjonuje naturalnie w kulturze, nie ma zakazu przedstawień antropicznych czy zootropicznych, jak w cywilizacji żydowskiej czy arabskiej).

Pedagogikę kultury rozumiano jako: a) kierunek pedagogiczny (*Słownik pedagogiczny*, 1992), albo b) jako nurt w pedagogice (*Nowa encyklopedia PWN*, 1996), albo c) jako dyscyplinę pedagogiki (*Encyklopedia katolicka*, 2004). Pedagogika kultury jest w dziejach wychowania szczególnie istotna, jako że wprowadziła adekwatnie problematykę wartości w zagadnienie wychowania człowieka. Ks. Marian Nowak napisał, że pedagogika kultury jest to „dyscyplina pedagogiczna badająca relacje zachodzące między wychowankiem (wychowaniem) a kulturą, wyrosła w Polsce na gruncie filozofii wychowania (S. Hessen)”³. Inni niż Szuman przedstawiciele pedagogiki kultury są powszechnie znani: Wilhelm Dilthey, Hermann Nohl, Eduard Spranger, Theodor Litt, Georg Kerschensteiner, Sergiej Josipowicz Hessen, Bogdan Roman Nawroczyński, Kazimierz Sośnicki, Florian Znaniecki, Ludwik Chmaj, Bogdan Suchodolski, Stefan Kunowski, itd. Tak Ludwik Chmaj, jak i np. ks. Marian Nowak zaliczają Zygmunta Mysłakowskiego do pedagogów kultury. Współcześnie w Polsce (w XXI w.) do kontynuatorów pedagogiki kultury należą humanistycznie zorientowani m.in. tacy pedagodzy, jak: Janusz Gajda, Irena Wojnar, Bogusław Żurakowski, ks. Marian Nowak, Dariusz Kubinowski, Dzierżmir Jankowski i inni, przy czym Żurakowski jest krakowskim przedstawicielem fenomenologicznego nurtu aksjologiczno-personalistycznego, natomiast ks. Nowak, tak jak wcześniej Kunowski, należy do nurtu realistyczno-personalistycznego jako reprezentant tzw. Lubelskiej Szkoły Filozoficznej. Gajda i Jankowski uprawiają pedagogikę kultury w sposób ‘antropologiczny’ (antropologizm) zaś Irena Wojnar reprezentuje tzw. „humanizm” (według terminologii używanej przez autorkę). Główne założenia pedagogiki kultury były rozmaicie określane przez różnych autorów (w tym także polskich) opracowujących tę problematykę teoretyczną, m. in. na łamach rocznika „Pedagogika Kultury” (UMCS).

Na wyżej opisanym tle koncepcja Szumanowska – jest istotnie oryginalna i zachowuje odrębność. Stanowi adekwatny punkt odniesienia dla polskiej pedagogiki. Dotąd jednak ta pedagogiczna teoria nie została należycie dostrzeżona i uwzględniona. Inną zupełnie kwestią są klasycznie Szumanowskie zagadnienia psychologiczne, takie jak np. rozwój mowy dziecka czy psychologia rozwojowa dziecka, które nie należą do pedagogiki kultury, a co najwyżej do psychopedagogiki (termin używany przez Maurice’a Debesse’a).

³ Hasło *Kultury pedagogika*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. E. Ziemann, t. 10, Lublin 2004, s. 213–215, hasło opracował M. Nowak.

Szumanowska pedagogika kultury jest aksjologiczna, realistyczna i personalistyczna. Jak dotąd w publikacjach pedagogicznych (z wyjątkiem *Prądów i kierunków w pedagogice XX wieku* Ludwika Chmaja z roku 1963) pod hasłem: „pedagogika kultury” nie figurowało nazwisko Szumana. Milczały na ten temat encyklopedie, podręczniki pedagogiczne, słowniki pedagogów.

Postać Szumana trzeba przywrócić do powszechnej świadomości i dać mu należne miejsce w pedagogice kultury, a także w pedagogice kultury plastycznej (edukacji artystycznej). U żadnego ze znanych pedagogów kultury nie pojawiła się tak rozwinięta teoria wychowania przez sztukę. Zarówno u znanych teoretyków wychowania przez sztukę, jak i teoretyków profesjonalizmu nie pojawiła się tak rozwinięta koncepcja pedagogiki kultury. Ponadto u żadnego z teoretyków personalizmu nie ma tak rozwiniętej teorii wychowania przez sztukę. Tylko i wyłącznie u Szumana wszystkie te aspekty zbiegają się w jednym punkcie. W Szumanowskiej teorii współlistnieją ze sobą i wzajemnie się przenikają: personalizm, pedagogika kultury, wychowanie przez sztukę – wchodząc w zakres tzw. edukacji artystycznej (kształcenia artystycznego i wychowania artystycznego). Owo wzajemne uzupełnienie i pogłębienie się wspomnianych ujęć pedagogicznych było możliwe tylko i wyłącznie na gruncie teorii aksjologicznej (agatologicznej), czyli na płaszczyźnie odniesień do wartości (dóbr), które stanowią o istocie wychowania, dodać należy: o istocie każdego wychowania, bo rzecz nie dotyczy tylko wychowania przez sztukę (czy np. wychowania plastycznego).

Istota Szumanowskiej koncepcji pedagogiki kultury tkwi w aksjologicznej, kreatywnej (współtwórczej, aktualizacyjnej) personalistyczno-realistycznej wizji wychowania przez sztukę. Bardzo ważna jest obecność (arcy)dzieł sztuki w procesie wychowania (a więc w wychowaniu plastycznym – obecność arcydzieł sztuki malarskiej, graficznej, rzeźbiarskiej, architektonicznej itp.). Szumanowska koncepcja pedagogiki kultury była aposterioryczna (wynikała z doświadczenia rzeczywistości, a nie ze spekulacji opartej na z góry powziętych założeniach *a priori*), stąd była osadzona korzeniami w realistycznej filozofii życia, realistycznym personalizmie, realistycznym arystotelizmie (neoarystotelizmie). Szuman był substancjalistą. Dostrzegalne są także pojedyncze ważne wątki platońskie przejęte zresztą przez arystotelizm (i neoarystotelizm), a będące charakterystycznym wyróżnikiem np. dla (aksjologicznej) pedagogiki kultury. Warto nadmienić, że Stefan Szuman również w okresie PRL-u, jeśli mógł, to podkreślał istotne znaczenie triady: prawda, dobro, piękno, a więc akcentował swoje stanowisko pedagogiczno-aksjologiczne w sposób jasny, choć nie wymieniał (z przyczyn oczywistych dla tamtej rzeczywistości) faktu, 1) że jest pedagogiem kultury, 2) że jest personalistą oraz faktu, 3) że jest aksjologiem nawiązującym do realistycznej koncepcji transcendentaliów (do realizmu metafizycznego). Szumanowskie

stanowiska we wspomnianych kwestiach zostały uchwycone dzięki źródłowej analizie tekstów uczonego w pracy pt. *Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę* (2006).

Człowiek jako podmiot – współtwórca wartości, czyli twórca wartości, aktualizator dóbr, a może lepiej powiedzieć: aktualizator dóbr potencjalnych – stanowi centrum zainteresowania Szumana. Człowiek rozumiany przez niego jako osoba dążąca do wartości, do dóbr i urzeczywistniająca je poprzez kulturę i w kulturze – jest ujmowany jako *homo creator* (grec. ζῶν ποιητικόν | zóon poiétikón |), co ma kluczowe znaczenie w edukacji artystycznej.

Reasumując wychowanie człowieka przez wartości (dobra) sztuki w koncepcji Szumana obejmuje: 1) wychowawcę, osobę wychowującą przez wartości (dobra sztuki), 2) wychowanka, osobę wychowywaną przez wartości sztuki (z podziałem na typy tychże wychowanków) i 3) dzieło sztuki w procesie wychowania przez wartości sztuki. Wśród celów wychowania przez sztukę warto uwypuklić cel perfekcyjny (wewnętrznego doskonalenia się człowieka). Wśród metod wychowania przez sztukę – Szuman zasadniczo wskazywał na dwie: indywidualną oraz zbiorową (masową) oraz na twórczą i współtwórczą, czyli aktualizacyjną (twórczego odbioru, twórczej aktualizacji). Uduchowienie, życie wewnętrzne – oznaczały w koncepcji Szumana życie wartościami wyższymi, w których uczestniczy ludzka jaźń. Wychowanie przez wartości sztuki było jednym z elementów kształtowania duchowości człowieka, tworzenia wrażliwości na wartości wyższe, duchowe (dobra właściwe, łac. *bonum honestum*), do których krakowski teoretyk zaliczał wartości (dobra) artystyczne. Teza Ludwika Chmaja⁴ (1963), który zaliczył koncepcję Szumana do nurtu aksjologicznego w pedagogice kultury, w wyniku badań została potwierdzona, rozwinięta i udokumentowana.

Nasuwa się pytanie: jakim mianem określić Szumanowską koncepcję, jaką nazwę nadać omawianej tu teorii autorstwa uczonego? Na pytanie to należy dać odpowiedź nieco rozbudowaną i wieloaspektową, bo taka jest w istocie koncepcja. Szumanowska koncepcja pedagogiczna (w tym: koncepcja wychowania przez sztukę) to: 1) personalistyczna pedagogika kultury, 2) aksjologiczno-personalistyczna (agatologiczno-personalistyczna) pedagogika kultury, 3) aksjologiczny (agatologiczny) personalizm pedagogiczno-kulturowy, 4) personalistyczny aksjologizm (agatologizm) kultury, 5) aksjologiczno-pedagogiczny (agatologiczno-pedagogiczny) personalizm, 6) pedagogiczno-personalistyczna aksjologia (agatologia) kultury, w skrócie: personalistyczna pedagogika kultury. Szuman jako personalista w pedagogice kultury zaproponował rzeczywiście 'integralną' koncepcję wychowania człowieka integralnego. Personalistyczna pedagogika kultury u krakowskiego profesora zawiera w sobie personalistycz-

⁴ L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, wyd. PZWS, Warszawa 1963, s. 409–414.

ną koncepcję wychowania człowieka przez wartości (dobra) sztuki. Przy czym nie tylko wartości (dobra) sztuki się liczą w tak pojmowanym wychowaniu, ale równie istotnie liczą się wartości (dobra) etyczne, których rozumnym sądem jest sumienie człowieka, zdolne sądzić nie tylko o dobru, ale także o pięknie (tzw. 'smak sumienia'). Personalizm bez sumienia nie byłby u Szumana możliwy w wychowaniu człowieka przez wartości (dobra) sztuki (a więc także w edukacji artystycznej). Szumanowska koncepcja pedagogiki kultury była częścią jego filozofii kultury, która z kolei była filozofią życia. Mamy więc u Szumana w istocie do czynienia z realistyczną, aksjologiczną, personalistyczną filozofią wychowania, której uszczegółowioną częścią jest wizja wychowania osoby człowieka przez wartości (dobra) sztuki.

BIBLIOGRAFIA

- Chmaj L., *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, wyd. PZWS, Warszawa 1963.
- Encyklopedia katolicka*, red. E. Ziemann, tom 10, Lublin 2004.
- Nowa encyklopedia powszechna*, [red. prowadzący D. Kalisiewicz], tom 4, PWN, Warszawa 1996.
- Słownik pedagogiczny*, red. W. Okoń, PWN, Warszawa 1992.
- Tytko M. M., *Ilustracja książkowa dla dzieci i młodzieży w ujęciu Stefana Szumana. Jej aktualność w epoce multimediów*, [w:] *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności. Abstrakty. III Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny*, red. J. Gnitecki, wyd. Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Poznań 1998.
- Tytko M. M., *Stefana Szumana pedagogiki aksjologicznej wątki personalistyczne*, [w:] *Wychowanie na rozdrożu. Personalistyczna teoria wychowania*, red. F. Adamski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.
- Tytko M. M., *Bibliografia prac Stefana Szumana*, [w:] *Myśl pedagogiczna przelomu wieków (Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 26–27 września 2000 r. z okazji Jubileuszu 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej i Rocznicy 75-lecia utworzenia Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim)*, red. T. Aleksander, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001.
- Tytko M. M., *Stefana Szumana pedagogika kultury (próba syntezy)*, [w:] *Pedagogika kultury – wychowanie do wyboru wartości*, red. B. Żurkowski, wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.
- Tytko M. M., *Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę*, Kraków 2006 [praca doktorska, mnps w Archiwum UJ].